

Araştırma Makalesi/ Research Article

İran’da Gürcü Göçmenlerin Kültürel ve Sanatsal Mirası: Saray Köleliğinden Sanat, Edebiyat ve Kültürde Etkili Figürlere

Soheila Faraji*

(ORCID: 0000-0002-8004-1712)

Makale Gönderim Tarihi
30.04.2025

Makale Kabul Tarihi
28.05.2025

Atf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Faraji, S., “İran’da Gürcü Göçmenlerin Kültürel ve Sanatsal Mirası: Saray Köleliğinden Sanat, Edebiyat ve Kültürde Etkili Figürlere”, *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2025), 69-88.

APA: Faraji, S. (2025). İran’da Gürcü Göçmenlerin Kültürel ve Sanatsal Mirası: Saray Köleliğinden Sanat, Edebiyat ve Kültürde Etkili Figürlere. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 7(1) (Haziran 2025): 69-88.

Öz

Bu makale, Safevîler döneminden başlayarak Kaçarlar dönemine kadar İran’a göç ettirilen Gürcü kökenli toplumların yalnızca askerî ve idarî alanlardaki rollerini değil, aynı zamanda kültürel ve sanatsal hayata olan katkılarını da ele almaktadır. Safevîler döneminde gerçekleştirilen Kafkasya merkezli zorunlu nüfus hareketleri, devletin merkezîleşme politikalarının ve askerî reform süreçlerinin bir parçası olarak değerlendirilmiş; bu bağlamda Gürcü kökenli topluluklar saray çevresine ve devlet kurumlarına entegre edilmiştir. Ancak bu topluluklar, aynı zamanda şiir, minyatür, hat sanatı ve musiki gibi kültürel alanlarda da etkin bir şekilde varlık göstermişlerdir. Literatür taramasında,

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Türkiye, farajisoheila1394@gmail.com.

Ph.D. Candidate, Istanbul University Institute of Social Sciences, Main Discipline of History of Art, Turkey.

klasik tezkireler, sanatçı biyografileri ve modern akademik çalışmalar kullanılarak Gürcü kökenli sanatçıların İran kültür tarihindeki rolleri ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, Gürcü kökenli bireylerin İran'ın kültürel kimliğinin oluşumunda ve zenginleşmesinde önemli bir paya sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran Sanatı, İran Edebiyatı, Safevî Sarayı, Gürcü Sanatçıları, Kültürel Entegrasyon.

The Cultural and Artistic Legacy of Georgian Migrants in Iran: From Royal Servitude to Influential Figures in Art, Literature, and Culture
Abstract

This article examines not only the military and administrative roles of Georgian-origin communities who were relocated to Iran from the Safavid period through the Qajar era, but also their contributions to the country's cultural and artistic life. The Caucasus-centered forced population movements carried out during the Safavid period were considered part of the state's centralization policies and military reform processes; in this context, Georgian-origin communities were integrated into the courtly environment and state institutions. However, these communities were also actively involved in cultural fields such as poetry, miniature painting, calligraphy, and music. Through a literature review utilizing classical biographical dictionaries (tazkiras), artist biographies, and modern academic studies, the roles of Georgian-origin artists in the cultural history of Iran have been thoroughly analyzed. The findings reveal that individuals of Georgian origin played a significant role in the formation and enrichment of Iran's cultural identity.

Keywords: Iranian Art, Persian Literature, Safavid Court, Georgian Artists, Cultural Integration.

Giriş

Safevîler dönemi İran'ında (1501–1736) gerçekleştirilen Kafkasya merkezli zorunlu nüfus hareketleri, yalnızca demografik bir dönüşüm değil, aynı zamanda devletin merkezileşme, askerî reform ve iktisadî yeniden yapılandırma stratejilerinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Şah I. Abbas döneminde Gürcistan ve çevresinden İran'a göç ettirilen topluluklar, başta “gulâm-ı hassa” statüsü altında saraya ve devlet yapısına entegre edilmiş; bu süreç, askerî ve idarî kadroların çeşitlendirilmesi ve güçlendirilmesi amacıyla planlı bir devlet politikası çerçevesinde yürütülmüştür.

Gürcü kökenli bireyler, Kurçî Başı,¹ Sipehsâlâr,² Kullar Ağası³ gibi önemli askerî; valilik,⁴ beylerbeylik ve dârugâhlık⁵ (asayişten sorumlu yönetici) gibi idarî görevlerde de etkin roller üstlenmişlerdir.⁶ Bu işlevsel roller, Osmanlı-Safevî rekabetinde sınır güvenliğinin sağlanmasına ve merkezî otoritenin güçlendirilmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Bu çalışma, zorunlu göç⁷ ve entegrasyon süreçlerinin yalnızca askerî ve idarî alanlarla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda İran'ın kültürel ve sanatsal hayatını da derinden etkilediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Safevîler döneminde İran'a getirilen ve kulluk sistemine dâhil edilen Gürcü kökenli şair, sanatçı ve zanaatkârlar, saray çevresinde aldıkları eğitim sayesinde İran kültür hayatında kayda değer izler bırakmışlardır. Araştırmanın temel amacı, Safevîlerden başlayarak Kaçarlar dönemine kadar uzanan tarihsel süreçte, bu bireylerin sanat, edebiyat ve kültür sahalarındaki katkılarını disiplinler arası bir perspektiften incelemektir. Bu çerçevede, Gürcü kökenli sanatçı ve entelektüellerin İran kültürel mirasına eklemlenme süreçleri, bireysel kimlik dönüşümleri ile hâkim hanedanlıkların kültürel politikalarının

¹ Mirza Samî'a, *Tezkiretül'l-mülûk*, ed. Muhammed Dabîr-Siâkî (Tahran: Muhammed Dabîr-Siâkî, 1332), 5; Mirza Refî'i- Mohammad Taki Daniş Pejüh, *Düstûr'ül Mülûk* (Tahran: Macale-yı Danişkede-yı Edebiyat., 1347), 75.

² Mirza Refî'a- Daniş Pejüh, *Düstûr'ül Mülûk*, 81.

³ Mohammad Tâhir Vahîd Kazvînî-İbrahim Dehgûlan, *Târîh-i Cihân'ârâ-yı 'Abbâsî* (Abbas nâme) (Erak: Kştâbfurûş-ı Davudî (Ferdosî-yi Sabık), 1329), s. 47.

⁴ Klaus-Michael Rohrborn, *Nizam-ı İyâlat dar Dore Safavi*, çev. Keykavus Cihandari (Tahran: İlmi ve Farhangi, 1383), 138-139.

⁵ Rohrborn, *Nizam-ı İyâlat dar Dore Safavi*, s. 50.

⁶ Gulâm-ı hassa, Safevîler döneminde saraya ve merkezî yönetime bağlı özel hizmet birimini ifade eden, esasen köle kökenli (çoğunlukla Kafkasyalı, özellikle Gürcü, Ermeni ve Çerkes asıllı) devşirme genç erkeklerden oluşan askerî-saraylı sınıftır. Bu sınıf, Osmanlı'daki Kapıkulu sistemine benzer şekilde, çocuk yaşta saraya alınan bireylerin İslâmî ve askerî eğitimin geçirilerek sadakat temelli bir yönetici sınıfa dönüştürülmesini hedeflemiştir. Özellikle I. Abbas (1571–1629) döneminde bu uygulama sistematik hale gelmiş, Safevî aristokrasisinin (kızılbaş emirlerin) etkisini kırmak ve merkezîleşmeyi güçlendirmek adına, gulamlar kilit askerî ve idarî görevlere atanmıştır. Gulâm-ı hassa sisteminin işleyişi ve Gürcü kökenli elitlerin Safevî devletindeki rolleri hakkında daha fazla bilgi almak için bkz. Soheila Faraji, "Safevî Askerî-Siyasî Sisteminde Gürcüler: İmam Kulî Han Özelinde Bazı Tespitler" 6/1 (2024), s. 176-193.

⁷Fars Eyaleti'nin yanı sıra İsfahan (özellikle Feridân, Firuzâbâd, Buin ve Miyândeşt), Mâzenderan ve Ferahâbâd gibi bölgelerde Gürcü nüfus yoğun bir şekilde yerleşmiştir. Mulyani, *Caygah-ı Gorciha dar Tarih ve Tamadün-ı İran*, 225-226.

dinamikleri ışığında değerlendirilecektir. Bu çalışmada, söz konusu etkilerin daha kapsamlı bir şekilde ortaya konulabilmesi amacıyla kaynakların yanı sıra ikincil kaynaklardan elde edilen veriler de kullanılacaktır.

Literatür İncelemesi

Safevî öncesi dönemde İran'da yaşamış Gürcü kökenli şair ve sanatçıların kimliklerini saptamak ve edebî-sanatsal üretimlerini incelemek amacıyla başvurulmuş temel kaynaklardan biri “Nüzhetü'l-Mecâlis” adlı yazma eserdir. 11., 12. ve 13. yüzyıllarda Farsça şiir almış pek çok şairin biyografik ve edebî yönlerini tanıtan bu Gürcü kökenli şairlere dair bilgilere de yer verildiği bilinmektedir. Yaklaşık üç yüz şairin şiirlerine ve dört binden fazla rubaiyi içeren bu eser, klasik Fars edebiyatının erken dönem üretimini belgeleyen bir antolojidir. İlk kez Muhammed Emin Riyâhî tarafından ilmî yöntemlerle yayımlanan eserin ön sözünde, yalnızca edebiyat çevrelerinde tanınmayan şahsiyetlerin değil, aynı zamanda İbn Sînâ, Fahreddin er-Râzî, Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr, Sühreverdî, Ahmed el-Efdalüddîn-i Kâşânî, Meccüddin el-Bağdâdî ve Ahmed Câmî gibi ve tasavvuf geleneğinin önde gelen isimlerinin şiirlerine de yer belirtilmektedir.⁸ Bu yönüyle Nüzhetü'l-Mecâlis, yalnızca klasik Fars edebiyatı içerisinde etkin olmuş figürleri değil, kimlikleri çoğu zaman ardı edilen, aralarında Gürcü kökenli şairlerin de bulunduğu bireyleri tespit etmeye imkân tanıyan önemli bir kaynaktır.

Safevî dönemi ve sonrasında yaşamış Gürcü asıllı şairlere dair daha kapsamlı veriler elde etmek için başvurulmuş bir diğer temel kaynak grubu ise tezkirelerdir. Şairlerin biyografik bilgilerini, edebî faaliyetlerini ve eser örneklerini ihtiva eden bu biyografik derlemeler hem bireysel üretimleri hem de dönemin edebî iklimini anlamada önemli bir kaynak grubu oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamında kullanılan başlıca tezkireler arasında “Tezkire-i Nasr'âbâdî”,⁹ “Tezkire-i Delgüşâ”,¹⁰ gibi klasik metinler yer almaktadır. Söz konusu tezkireler, Fars edebiyatı literatüründe genel ve özel olmak üzere iki

⁸Câmî Halîl Şîrvânî, *Nüzhetü'l-Mecâlis*, ed. Muhammed Emîn Rıahî (Tahran: İlmi, 1375).

⁹Muhammed Tâhir Nasrâbâdî, *Tezkire-i Nasr'âbâdî (Tezkiretü's-Su'arâ)*, ed. Muhsin Nâcî Nasrâbâdî (Tahran: Âsâtîr, 1378).

¹⁰Ali Ekber Nevâb Şîrâzî, *Tezkire-i Delgüşâ*, ed. Mansur Rastegâr Fesâî (Şiraz: Nevid, 1371).

temel kategoriye ayrılmaktadır. Genel tezkireler, belirli bir zaman dilimi sınırlaması olmaksızın Farsça şiir üretmiş çok sayıda şairin biyografilerini içerirken, özel tezkireler, belirli bir bölge, hanedan veya toplumsal grubun mensuplarını konu edinmektedir. Bu bağlamda, çalışmada incelenen “Tezkire-i Mahmûd”, özel tezkire türünün dikkat çeken örneklerinden biridir. Kaçar hanedanı döneminde, Feth Ali Şah’ın oğlu “Mahmûd Mirza” tarafından iki cilt hâlinde kaleme alınan eser, 358 şairin biyografisini içermekte ve dönemin edebî yapısına dair panoramik bir bakış sunmaktadır.¹¹

Sanat tarihine ilişkin veriler ise, edebiyat kaynaklarına kıyasla daha sınırlı olmakla birlikte, bazı özgün ve birinci el kaynaklar üzerinden tespit edilebilmektedir. Bu bağlamda, “Gülistân-ı Hüner”,¹² Safevî dönemi saray çevresinde etkin olmuş minyatür sanatçıları, hattatlar, müzehhepler ve diğer sanat erbaplarına dair ayrıntılı biyografik bilgiler içermesi bakımından öne çıkmaktadır. Müellifi Kādî Ahmed Münşî-i Kummî olan bu eser hem içerdiği veriler hem de müellifin “Hulâşatü’t-tevârîh” adlı tarihî metniyle kurduğu paralellik açısından sanat tarihçileri için önemli bir başvuru kaynağıdır.

Sanat tarihi açısından bir diğer önemli kaynak ise Mirza Habîb İsfahânî’nin “Tezkire-i Hattâtân” (Hat ve Hattâtân) adlı eseridir. Bu tezkire, yalnızca İran’daki sanatçıları değil; aynı zamanda Osmanlı sahasında faaliyet göstermiş hattat, müzehhep, nakkaş ve ciltleme ustalarına dair biyografik malzeme bölge-ötesi (interregional) bir perspektife sahiptir.¹³

Klasik dönem kaynaklarının yanı sıra, modern döneme ait bazı akademik çalışmalar da bu araştırmada istifade edilen önemli literatür unsurlarındandır. Azîz Devletâbâdî’nin “Serâyende-i Şîr-i Fârsî der Kafkâz” adlı çalışması, Kafkasya’da Farsça şiir geleneğinin gelişimine dair özgün bir bakış sunarken;¹⁴ Abdürrasûl Hayyâmpûr’un “Feraheng-i Sûhanverân” adlı eseri ve Hasan Enûşeh editörlüğünde yayımlanan beş

¹¹ Mirzâ Mahmûd Kaçar, *Sefîne-yi Mahmûd*, ed. Abdürrasûl Hayyâmpûr (Tebriz: İntişârât-ı Muassese-yi Târîkh ve Ferheng, 1346)

¹²Kādî Ahmed Münşî-i Kummî, *Gülistân-ı Hüner*, ed. Ahmed Sohîlî Hansarî (Tahran: Zer, 1352).

¹³ Mirza Habib (Habib Efendi) İsfahani, *Tazkere-i Hat ve Hattâtân* (Hat ve Hattâtân), çev. Rahim Çavuş Akbari (Tahran: Kitâbhâne-i Müstevfî, 1369).

¹⁴ Aziz Devletâbâdî, *Serâyendegân-ı Şîr-i Fârsî der Kafkâz* (Tahran: Tahran Üniversite, 1370).

ciltlik ansiklopedisi Gürcistan başta olmak üzere Azerbaycan, Ermenistan ve Dağıstan'daki Fars edebiyatı üretimi hakkında veriler içermektedir.¹⁵ Bahsedilen eserler, Gürcü kökenli şair ve sanatçıların Farsça edebiyat ve sanat tarihindeki konumlarını tespit etmede önemli kaynaklar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, Sussan ve diğerlerinin ortak çalışması olan "Slaves of the Shah: New Elites of Safavid Iran" adlı eser de Kafkasya kökenli toplulukların Safevî elit yapısına entegrasyonu ve bu süreçte yaşanan kültürel dönüşümler hakkında önemli bilgiler sunarak bu araştırmaya değerli katkılar sağlamaktadır.¹⁶

Literatür taraması, Safevîler dönemi öncesinde dahi Gürcü kökenli bireylerin Fars edebi geleneğinde varlık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, çalışmanın ilk aşamasında Safevî öncesi dönemde Gürcü kökenli şairlerin edebiyat sahnesindeki yerini incelemek büyük önem taşımaktadır.

Safevîler'den Önce Gürcü Kökenli Şairlerin Fars Edebiyatındaki Yeri

Safevîler dönemi öncesinde, Gürcü kökenli şairlerin Fars edebiyatındaki varlıklarına dair mevcut kayıtlar oldukça sınırlıdır. Kaynaklarda adı geçen ilk Gürcü asıllı şairlerden biri Kâzî Tiflisî'dir. 13. yüzyılın başlarında veya daha erken bir dönemde yaşamış olduğu tahmin edilen Tiflisî'nin eserleri oldukça azdır ve bilinen tek rubaisi "Nüzhetü'l-Mecâlis" antolojisinde yer almaktadır.¹⁷ Benzer şekilde, aynı yüzyılın ilk yarısında yaşamış olduğu düşünülen Kemal Tiflisî de rubailerıyla bu antolojide yer almaktadır. Kemal Tiflisî'nin, Anadolu'da Fars edebiyatı sahasında etkili bir figür olarak bilinen Kemaleddin Hubeyş et-Tiflîsî ile aynı kişi olma ihtimali bulunmaktadır.¹⁸

¹⁵ Abdürrasûl Hayyâmpûr (Tâhbâzzâde), *Ferheng-i Sühanverân* (Tahran: Talâye, 1368).

¹⁶ Sussan Babaie vd., *Slaves of the Shah, New Elites of Safavid Iran* (London, Newyork, 2004).

¹⁷ Şîrvânî, *Nüzhetü'l-Mecâlis*, 119; Devletâbâdî, *Serâyendegân-ı Şîr-i Fârsî der Kafkâz*, 361.

¹⁸ Şîrvânî, *Nüzhetü'l-Mecâlis*, 122. Ayrıca, Hubeyş et-Tiflîsî hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hubeyş et-Tiflîsî'nin *İslam Ansiklopedisi* maddesine bkz.Cevat İzgi, "Hubeyş et-Tiflîsî" (İstanbul: DİA, 1998). c.18, s. 268-270.

Bedr Tiflisî, özellikle “Nüzhetü'l-Mecâlis” derleyicisinin dikkatini çeken bir diğer şairdir. Bedreddin Davud (veya Mahmud) olarak¹⁹ bilinen bu şairin 37 rubaisi, söz konusu antolojide kayıt altına alınmıştır. alınmıştır. Aynı eserde rubaileri bulunan Seyfuddin Harun ise, edebiyat edebiyat çevrelerinde daha çok Seyf Tiflisî mahlasıyla tanınmış²⁰ ve 13. yüzyılın sonlarına kadar yaşamış bir şair olarak kaydedilmiştir.

Safevîler'in iktidara gelişiyle birlikte, Gürcü kökenli sanatçıların İran saray hayatındaki rolleri daha kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Bu süreçte, saray atölyeleri önemli bir merkez haline gelmiş ve Gürcü sanatçıları burada etkin bir şekilde faaliyet göstermeye başlamıştır.

Safevî Saray Atölyelerinde Gürcü Kökenli Sanatçıların Faaliyetleri

Safevîler dönemiyle birlikte, Gürcü kökenli şair ve sanatçıların sayısında dikkate değer bir artış yaşanmış; bu bireyler sadece askerî ve idarî alanlarda değil, sanat ve edebiyat başta olmak üzere kültürel sahada da önemli roller üstlenmişlerdir. Gürcüler, özellikle saray bürokrasisinde önemli bir yer teşkil eden gulâm-ı hâssa sınıfına dâhil edilerek afevî sarayının hem idarî yapısına hem de kültürel kimliğine entegre olmuşlardır. gulâm-ı hâssa, saraya hizmet eden özel ve sadık askerî-kültürel sınıfı tanımlamakta olup, bu gruba dâhil olanlar çoğu zaman sanatsal ve entelektüel faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Gürcü kökenli sanatçıları, özellikle şiir ve minyatür sanatı gibi alanlarda Fars edebî geleneğiyle kaynaşarak, özgün katkılar sunmuşlardır.

Bu çerçevede öne çıkan ilk isimlerden biri, Şah Tahmasb devrinde sarayda yetişen ve dönemin tanınmış nakkaşları Mevlânâ Muzaffer Ali²¹ ile Hasan Ali Musavvir'in öğrencisi olan Siyavuş Bey Gürcî'dir.²² İran minyatür sanatının gelişiminde müstesna bir konuma sahip olan Siyavuş Bey, hükümdarın vefatının ardından saray kütüphanesinde görev almış; yalnızca sanatsal üretimine devam etmekle kalmamış, aynı zamanda

¹⁹ Devletâbâdî, *Serâyendegân-ı Şi'r-i Fârsî der Kafkâz*, s. 353.

²⁰ Hasan Enuş, *Daneshnameh-ye Adab-e Farsi (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan Özerk Cumhuriyeti)* (Tahran: Vezart-ı Farhang ve Irşad- ı İslami, 1382), c. 5, s.337; Devletâbâdî, *Serâyendegân-ı Şi'r-i Fârsî der Kafkâz*, s. 360; Şirvânî, *Nüzhetü'l-Mecâlis*, s. 100.

²¹ Münşî-i Kummî, *Gülîstân-ı Hüner*, 40-41; Babaie vd., *Slaves of the Shah, New Elites of Safavid Iran*, 119.

²² Babaie vd., *Slaves of the Shah, New Elites of Safavid Iran*, p. 118-119.

saray çevresindeki entelektüel ve sanatsal yapının korunmasına da önemli katkılarda bulunmuştur.²³

Benzer şekilde, Safevîler'in son dönemlerinde etkinlik gösteren Ali Kuli Bey Cubadâr (cephane sorumlusu) da hem ressam hem de devlet görevlisi kimliğiyle dikkat çekmiştir. Şah Sultan Hüseyin döneminde sarayda önemli görevler üstlenen Ali Kuli Bey, özellikle portre alanında ustalaşmış; Avrupa resim teknikleri ile İran'ın geleneksel anlayışını sentezleyerek kendine özgü bir üslup geliştirmiştir. Ali Kuli ayrıca kendisini "Gulamzâde-i Kadîmî" olarak tanımlamış, bu da onun tıpkı 16. yüzyıl sonlarında faaliyet gösteren Siyavuş Bey gibi, köle bir saray mensubu olduğunu ortaya koymaktadır.²⁴

Safevî dönemi sanat ortamı, yalnızca bireysel ustalıkların değil, aynı zamanda sanatçı kuşakları arasında aktarılan estetik deneyimlerin şekillendirdiği dinamik bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda, Siyavuş Bey'in kardeşi Ferruh Bey'in saray nakkaşhânelerinde rol, ailevi estetik aktarımın somut bir örneğini olarak değerlendirilebilir. Ferruh Bey de tıpkı Siyavuş Bey gibi sarayda görev yapmış bir nakkaş olup, Safevî döneminde Rızâ-yi Abbâsî'nin²⁵ öncülüğünü yaptığı resim üslubunu benimseyen sanatçılar arasında yer almıştır. Bu doğrultuda eserler üretmiş ve dönemin nakkaşhânelerinde etkin bir rol üstlenmiştir.²⁶

Şiir alanında ise, Şah II. Abbas devrinde öne çıkan isimlerden biri Murtaza Kuli Bey'dir. İsfendiyar Bey Gürcî'nin oğlu olan ve "Sürüş" mahlasıyla²⁷ şiirler kaleme alan Murtaza Kuli Bey, kulâm-ı hâssa sınıfında yer almış; II. Şah Abbas'ın fetihlerini konu alan yaklaşık on

²³ Sultan İbrahim Mirza'nın hat ve hattatlara dair tezkiresinde, Siyavuş Gürcî'nin öğrencilerinden biri olarak tanıtılan İranlı nakkaşlar arasında yer alan bir sanatçıdan bahsedilmektedir. Bu bağlamda, Siyavuş'un öğrencilerinden biri olan Üstad Velican, sonrasında İstanbul'a gelmiş ve burada resimle görevli sanatçılar arasında yer almıştır. Mirza Habib (Habib Efendi) İsfahani, *Tazkere-i Hat ve Hattâtân (Hat ve Hattâtân)*, çev. Rahim Çavuş Akbari (Tahran: Kitâbhâne-i Müstevfî, 1369), s. 185-187.

²⁴ Babaie vd., *Slaves of the Shah, New Elites of Safavid Iran*, p. 136.

²⁵ Bkz. Zeren Tanındı, "Rızâ-yi Abbâsî" (İstanbul: DİA, TDV Yayınları, 2008).c.35, s. 59-61

²⁶ Münşî-i Kumî, *Gülîstân-ı Hüner*, s. 45.

²⁷ Enuşe, *Daneshnameh-ye Adab-e Farsi (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan Özerk Cumhuriyeti)*, c.5, s. 298.

iki bin beyitlik “Şahname-i Abbâsî”²⁸ adlı eseriyle dönemin edebiyatında müstesna bir konum edinmiştir.²⁹

Benzer şekilde, II. Şah Abbas döneminde Merv valiliği görevini üstlenen Zeynel Bey³⁰ de yalnızca yönetsel sorumluluklarıyla değil, edebî yönüyle de öne çıkmıştır. Aynı dönemde, Behzâd Bey önemli bir bir şair ve hattat olarak sarayda görev yapmış; kırk yaşına kadar devlet devlet hizmetinde bulunduktan sonra kendisini edebî faaliyetlere ve hat hat sanatına adanmıştır. “Dustâk” mahlasıyla kaleme aldığı şiirlerinin yanı sıra, Sârutakî Medresesi’nde sürdürdüğü inzivâlı yaşamıyla da dikkat çeker.³¹

Aynı soylu çevreden gelen Fazl Ali Bey,³² “Mümtez” mahlasıyla şiirler şiirler kaleme almış ve Safevî sarayında kulâm-ı hâssa sınıfında yer almıştır. Aslan Bey’in torunu olan Fazl Ali Bey, ünlü kumandan Tüfekçi Ağası Keyhüsrev Han ile olan akrabalık bağı sayesinde saray çevresinde çevresinde itibarlı bir konuma ulaşmıştır.³³

Şah I. Tahmasb döneminde sarayda gulâm statüsünde bulunan ve “Yemînî” mahlasıyla tanınan bir diğer Gürcü şair ise hem askerî hem de edebî kimliğiyle dönemin entelektüel çevrelerinde saygınlık kazanmıştır.³⁴ Onu, yine kulâm-ı hâssa sınıfında yer alan Velî Gürcî ile Nejad Gürcî adıyla bilinen Muhammed Ali Han takip etmektedir. Muhammed Ali Han, Gürcistan’ın seçkin soylularından Aslan Han Gürcî’nin oğlu olup, Delhi’ye diplomatik görevle gönderilmiş; bunun yanında edebî faaliyetlerini de sürdürmüştür.³⁵

²⁸ Devletâbâdî, *Serâyendegân-ı Şi’r-i Fârsî der Kafkâz*, s. 360.

²⁹ Vali Kuli bin Davud Kuli Şamlu, *Kıyas-ül Hâkânî*, ed. Seyid Hasan Sadat Nasırı (Tahran: Vezart-ı Farhang ve Irşad- ı İslami, 1371), 2/132.

³⁰ Enuşe, *Daneshnameh-ye Adab-e Farsi (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan Özerk Cumhuriyeti)*, 5/290; Nasrâbâdî, *Tezkire-i Naşr’âbâdî (Tezkiretü’ş-Şu’arâ)*, 1/44.

³¹ Nasrâbâdî, *Tezkire-i Naşr’âbâdî (Tezkiretü’ş-Şu’arâ)*, c. 1, s. 211.

³² Bu sanatçının ismi, Kâmûsü’l-a’lâm adlı eserde “Efzâl Ali Bey” olarak kaydedilmiştir. Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü’l-a’lâm* (İsfahan: Mehran, 1316), c. 6 s. 4435.

³³ Enuşe, *Daneshnameh-ye Adab-e Farsi (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan Özerk Cumhuriyeti)*, 5/533; Devletâbâdî, *Serâyendegân-ı Şi’r-i Fârsî der Kafkâz*, s. 364; Nasrâbâdî, *Tezkire-i Naşr’âbâdî (Tezkiretü’ş-Şu’arâ)*, c.1, s. 63-64.

³⁴ Devletâbâdî, *Serâyendegân-ı Şi’r-i Fârsî der Kafkâz*, s. 370.

³⁵ Enuşe, *Daneshnameh-ye Adab-e Farsi (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan Özerk Cumhuriyeti)*, 5/566; Nasrâbâdî, *Tezkire-i Naşr’âbâdî (Tezkiretü’ş-Şu’arâ)*, 1/71-72; Devletâbâdî, *Serâyendegân-ı Şi’r-i Fârsî der Kafkâz*, 366.

Şah Süleyman devrinde Horasan'ın Elkadrun bölgesi valiliğine atanan ve Özbeklerle mücadelede etkin görev üstlenen Keyhüsrev Gürcistânî, sipehsâlâr Rüstem Han'ın kız kardeşinin oğlu olup, hem şiir yetkinliği hem de güzel nestâlik hattıyla tanınmış,³⁶ ayrıca Safevî saray çevresinde entelektüel kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Aynı dönemde, "Berheman" mahlasıyla tanınan Şirmardan Bey de edebî yetkinliğiyle saray çevresinde değer görmüş bir başka önemli isimdir.³⁷

Bu dönemin diğer dikkat çekici şahsiyetlerinden biri de "Kükebî" mahlasıyla tanınan Kubad Bey'dir. I. Abbas döneminde sarayda statüsünde yer alan Kükebî Gürcî, yaklaşık on yıl saray çevresinde bulunmuş, ardından Hindistan'ın Dekken bölgesine göç etmiştir. Burada, gazel, kaside, rubâî, kıta ve mesneviler (örneğin Hüsrev ü Şîrîn) içeren, dokuz bölümden oluşan ve 644 sayfayı bulan kapsamlı bir divan derlemiştir. Şairin 1623 yılında vefat ettiği bilinmektedir.³⁸

Müziğe olan katkılarıyla öne çıkan bir diğer Gürcü asıllı sanatçı ise Emir Han Kükebî'dir. 1618 yılında Gürcistan'da doğan Kükebî, eğitimi İran'da tamamlamış ve özellikle müzikteki ustalığı ile tanınmıştır. Şah Sultan Hüseyin döneminde kaleme aldığı "Risâle-i Mûsikî",³⁹ yalnızca müzik kuramı açısından değil, aynı zamanda Safevî dönemi müzik ortamının sosyo-kültürel yansımaları açısından da önemli bir kaynak niteliğindedir.⁴⁰

³⁶ Şemseddin Sâmî, *Kāmûsü'l-a'lâm* (İstanbul: Mehran, 1314), 5/3934; Devletâbâdî, *Serâyendegân-ı Şîr-i Fârsî der Kafkâz*, 362; Nasrâbâdî, *Tezkire-i Naşr'âbâdî* ((Tezkiretü's-Şu'arâ), 1/25-26.

³⁷ Enuşe, *Daneshnameh-ye Adab-e Farsi* (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan Özerk Cumhuriyeti), 5/129; Nasrâbâdî, *Tezkire-i Naşr'âbâdî* ((Tezkiretü's-Şu'arâ), 1/67; Hayyâmpûr (Tâhbâzzâde), *Ferheng-i Sühanverân*, 1/446.

³⁸ Devletâbâdî, *Serâyendegân-ı Şîr-i Fârsî der Kafkâz*, s. 362.

³⁹ Emir Han Gürcî-yı Kükebî, *Risâle-i Emîr Han* (2211, İran Meclis Kütüphanesi).

⁴⁰ Bu risale, İran'ın on iki makamlı müzik sistemine, her makamın alt bölümlerine (gûşe), makamların vokal formlarına (çoğunlukla manzum biçimde) ve İran müziğindeki ritmik kalıplara – özellikle Abdülkâdir-i Merâğî'nin aktarımlarına dayanarak – odaklanmaktadır. On iki makamın burçlarla olan ilişkisi, her makama özgü sembolik hayvan figürü, makamların ahlakî etkileri ve tedavi edici özellikleri ile her bir makamın bir meleğe nispet edilmesi, risalenin dikkat çekici yönlerindendir. Emîrhan Gürcî'ye ait bu risalenin nota yazımı (neğme-negârî) ise, yalnızca (D) ve (K) harflerinin kullanılmasıyla gerçekleştirilmiş olup, eserin incelenmesinde ayrı bir zorluk teşkil etmektedir.

Bahsi geçen isimlere ek olarak, “Rezmi” mahlasıyla şiiirler kaleme alan Gürgin Bey ve Sohrab Bey gibi şahsiyetler de dönemin edebiyatına önemli katkı sunmuşlardır.⁴¹ “Mûcî”⁴² mahlasıyla bilinen Alihan Bey⁴³ ile “Şu’le” mahlasıyla tanınan Ağurlu Bey ise edebî üretimleriyle Safevî sarayının kültürel çeşitliliğini zenginleştiren isimler arasında yer almaktadır.⁴⁴

Bagrat Gürcî, Safevîler tarafından Gürcistan kralı olarak atanmış ve ve Farsça kaleme aldığı şiiirleriyle edebî çevrelerde yer edinmiştir. Aynı Aynı şekilde, “Bezmi Kuz” mahlasıyla anılan ve Neziri Nişaburî⁴⁵ ile yakın yakın dostluk kurmuş bir diğer Gürcü şair, Şiraz’da yetişmiş ve yaklaşık yaklaşık üç bin beyitlik bir şiiir külliyatı bırakmıştır.⁴⁶

Bu isimler, yalnızca Gürcü kökenli bireylerin Safevî sanat ve edebiyatındaki rolünü değil, aynı zamanda dönemin çokkültürlü saray yapısının entelektüel ve estetik zenginliğini de ortaya koymaktadır. Gürcü asıllı sanatçılar, Safevî sarayının estetik kimliğine katkılarda bulunmuş ve bu katkılar hem edebî eserlerde hem de görsel sanatlarda somut bir şekilde izlenebilir hale gelmiştir.

Safevî hanedanlığının yıkılışının ardından, Gürcü kökenli sanatçı ve edebiyatçılar, İran sanat ve kültür etkilerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Safevî sonrası dönemde, bu etkilerin nasıl devam ettiği ve dönemin sanatsal üretimine nasıl yansıdığı, önemli bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır.

Safevîler’den Sonra Gürcü Kökenli Sanatçıların İran Sanat ve Kültürüne Katkıları

⁴¹ Nasrâbâdî, *Tezkire-i Naşr’âbâdî (Tezkiretü’s-Şu’arâ)*, 1/60.

⁴² Ali Hasan Han Behupâli (Selim), *Subh-i Gülşen (Tezkire-i Subh-i Gülşen)* (Kalkûta: Matba’-ı Şâhcehânî, 1295h.k), s. 468.

⁴³ Şamlu, *Kıyas-ül Hâkânî*, 2/156.

⁴⁴ Nasrâbâdî, *Tezkire-i Naşr’âbâdî (Tezkiretü’s-Şu’arâ)*, c. 1, s. 48.

⁴⁵ Neziri Nişaburî, Safevî döneminde yetişmiş, “Hindî üslubun” önde gelen temsilcilerinden biridir. 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl başlarında etkili olmuş, özellikle Şah I. Abbas döneminde edebî çevrelerde tanınmıştır. Nişabur kökenli olan şairin şiiirleri, yoğun hayal gücü ve anlam derinliğiyle dikkat çeker. Gazel ve kasidelerinde zarif mecazlara yer vermiştir. Bazı kaynaklara göre Hindistan’a giderek Babürler sarayında da bulunmuş, ancak esas etkinliğini Safevî çevresinde göstermiştir. Zebihullah Sefa, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân* (Tahran: Firdevs, 1332), 5/606.

⁴⁶ Molla Abdünnebî Ferrahû’z-Zamânî Kazvînî, *Tezkire-yı Meyhâne*, ed. Ahmed Gulçin Ma’ânî (Tahran: Şirket-i Neşrî Hâc Muhammed Hüseyin İkbâl ve Şerikâ, 1340), s. 393.

Safevîler sonrası dönemde, özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren, Gürcü kökenli sanatçılar ve edebiyatçılar, İran'ın kültürel sahasında kayda değer roller üstlenmişlerdir. Bu şair ve sanatçılar, Farsça yazmış ve gerek saray çevrelerinde gerekse taşra elitleri arasında edebî ve sanatsal üretimleriyle tanınmış; İran-Gürcistan ilişkilerinin kültürel yansımaları olarak kendilerini göstermişlerdir.

Bu şairler arasında erken dönemde dikkat çeken isimlerden biri, Kâzerûn'da yaşamış ve burada vefat etmiş olan Âgâ Muhammed'dir. "Meknûn Gürcî"⁴⁷ mahlasıyla tanınan şair, şiirlerinde zarif üslubu ve güçlü hayal gücüyle öne çıkmaktadır. Onunla çağdaş olan bir diğer önemli şair ise, Feth Ali Şah'ın oğlu Muhammed Takî Mirza'nın hizmetinde bulunmuş Âgâ Hüsrev'dir. Hüsrev Gürcî adıyla bilinen bu şair, saray mensupları arasında edindiği saygın konumla şiirlerini yalnızca edebî bir araç olarak değil, aynı zamanda siyasî bir takdim vesilesi olarak da kullanmıştır.

Kaçar dönemiyle birlikte, Gürcü asıllı sanatçılar arasında daha çok yönlü şahsiyetler de dikkat çekmeye başlamıştır. Bunlardan biri, küçük yaşta savaş esiri olarak İran'a getirilen ve dönemin tanınmış hattatlarından Mahmûd Mirza'nın himayesinde yetişen Yusuf Gürcî'dir. Hem şairlik hem de özellikle kırma hat (şikeste) yazısındaki ustalığıyla öne çıkan Yusuf Gürcî'nin divanı, yaklaşık üç bin beyitten oluşmakta olup,⁴⁸ Tahran'daki Dışişleri Bakanlığı Kütüphanesi, Abdülhüseyn Bayat Kütüphanesi ve İran Meclis Kütüphanesi gibi çeşitli kurumsal koleksiyonlarda nüshaları bulunmaktadır.⁴⁹

19. yüzyılda Gürcü kökenli şairlerin etkinliği daha da belirginleşmiş, bu süreçte Kâmî Gürcistânî mahlasıyla bilinen, Mirza Süleyman öne çıkmıştır. Kinyaz Mirza Davud'un oğlu olan Kâmî,⁵⁰ İsfahan Valisi Menûçehr Han Mu'temedü'd-Devle Gürcî'nin methiyelerini kaleme almış; ayrıca, Mirza Muhammed Ali Müzehhep

⁴⁷Devletâbâdî, *Serâyendegân-ı Şi'r-i Fârsî der Kafkâz*, 364; Enuşe, *Daneshnameh-ye Adab-e Farsi (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan Özerk Cumhuriyeti)*, c. 5, s. 529.

⁴⁸ Enuşe, *Daneshnameh-ye Adab-e Farsi (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan Özerk Cumhuriyeti)*, c. 5, s. 449; Mirzâ Mahmûd Kaçar, *Sefîne-yi Mahmûd*, ed. Abdürresûl Hayyâmpûr (Tebriiz: İntişârât-ı Muassese-yi Târîkh ve Ferheng, 1346), c. 2, s. 665.

⁴⁹ Devletâbâdî, *Serâyendegân-ı Şi'r-i Fârsî der Kafkâz*, s. 370-371.

⁵⁰ Enuşe, *Daneshnameh-ye Adab-e Farsi (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan Özerk Cumhuriyeti)*, c. 5, s. 449.

tarafından kaleme alınan “Medâyeḥ-i Mu’temedî” adlı eserde adı zikredilmiştir. Onun torunu Raḥşân Gürcistânî de bu edebî geleneği sürdüren isimlerdendir ve şiirleriyle dönemin edebî çevrelerinde tanınmıştır.⁵¹ Bu dönemde ayrıca, Vefâ-yı Eşrefî de dikkat çeken bir isimdir; Mu’temedü’d-Devle’nin “hafiyeñvîsi” (gizli tarih yazıcısı) olarak görev yapan Vefâ-yı Eşrefî, kaleme aldığı kayıtlarla sadece dönemin resmî tarihini değil, perde arkasındaki gelişmeleri de yazıya geçirmiştir.⁵²

Bu dönemde özellikle dikkat çeken bir diğer şahsiyet, Safevîler döneminde saraya intisap etmiş bir gulâm ailesine mensup Ahmed Bey, edebî dünyada Ahter Gürcî mahlasıyla tanınır.⁵³ Zend hanedanı döneminde yetişmiş olan Ahter hem edebiyat hem de hat sanatında yetkinlik kazanmış, özellikle kırma hat yazısında dönemin önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Zend ileri gelenlerinin hizmetinde bulunmuş, Kaçar hanedanının ilk yıllarında ise bir suçlamaya maruz kalarak Horasan’a sürgün edilmiştir. Ancak Feth Ali Şah’a yazdığı bir methiye sayesinde affedilerek saraya kabul edilmiş ve şiirini şah huzurunda bizzat okuyarak itibarını yeniden kazanmıştır. Bu başarıdan sonra “Encümen-ârâ”⁵⁴ adlı tezkiresinin yazımına başlamış; ancak eseri tamamlayamadan 1232 Hicrî yılında vefat etmiştir.⁵⁵

Ahmed Bey’in küçük kardeşi olan Muhammed Bakır Bey, “Neşâtî Gürcî” mahlasıyla tanınmıştır. Zend döneminde İbrahim Han Enver’in hizmetinde bulunmuş; kardeşi Ahter’in vefatının ardından onun yarım kalan tezkiresini tamamlamaya niyetlenmiştir. Ancak ne yazık ki o da eserini tamamlayamadan vefat etmiştir.⁵⁶

Kaçarlar döneminde Şiraz’da yaşamış önemli Gürcü şairlerden biri de Tâlib Gürcî’dir. Özellikle, Nâsırüddin Şah devrinde, dönemin ünlü valisi ve “Âsîf-i Sâni” ünvanıyla tanınan dönemin ünlü valisi Mirza Feth Ali

⁵¹ Hayyâmpûr (Tâhbâzzâde), *Ferheng-i Sühanverân*, 1/372.

⁵² Mahmûd Hidâyet, *Gulzâr-i Cavidân* (Tahran: yok (anon), 1355), 3/1712.

⁵³ Enuşe, *Daneshnameh-ye Adab-e Farsi* (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan Özerk Cumhuriyeti), 5/50-51.

⁵⁴ Devletâbâdî, *Serâyendegân-ı Şi’r-i Fârsî der Kafkâz*, 344-345.

⁵⁵ Mirzâ Mahmûd Kaçar, *Sefîne-yi Mahmûd*, ed. Abdürresûl Hayyâmpûr (Tebriiz: İntişârât-ı Muassese-yi Târiḥ ve Ferheng, 1346), c. 1, s. 159.

⁵⁶ Nevâb Şirâzî, *Tezkire-i Delgûşâ*, 681-683; Devletâbâdî, *Serâyendegân-ı Şi’r-i Fârsî der Kafkâz*, 366.

Sahib-i Divan'ı övdüğü şiirleriyle tanınmıştır. Tarih bilgisiyle öne çıkan Tâlib, bu donanımını şiirlerine başarıyla yansıtmıştır.⁵⁷

Bu dönemin dikkat çeken bir başka ismi de Mirza Abdullah Gürcistan'ın asil ailelerinden birine mensup olan şair, Hacı Feridun Gürcî'nin oğludur. Ağa Muhammed Han'ın Gürcistan seferi sırasında İran'a getirilmiş ve 1209 Hicrî yılında İsfahan'da dünyaya gelmiştir. İlk yıllarda "Sargişte" mahlasıyla şiirler kaleme almış; daha sonra, yemek kültürüne dair yazdığı manzumeleriyle tanındığından, "iştiâ" benimsemiştir. Divanı, 1282, 1306 ve 1314 Hicrî yıllarında Tahran'da taşbaskı olarak yayımlanmış; ayrıca 1312 yılında ise Bombay'da, Muhammed Melikü'l-Kitâb Şirâzî'nin editörlüğünde yeniden basılmıştır.⁵⁸

Son olarak, 18. yüzyıl şairlerinden Hüsrev Gürcî,⁵⁹ eserlerinin bir kısmı günümüze günümüze ulaşabilmiş bir diğer önemli isimdir. Şiirlerinde klasik üslubu benimsemiş; bu yönüyle İran edebiyatındaki Gürcü katkısının erken örneklerinden biri olarak kabul edilir.

Gürcü kökenli sanatçıların Safevî sonrası İran toplumunda sürdürdükleri sanatsal faaliyetler, yalnızca bireysel başarıların bir yansıması olarak değil, aynı zamanda kimlik, aidiyet ve kültürel entegrasyonla ilgili dinamikler açısından da değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, son bölümde kimlik ve aidiyet kavramları ekseninde Gürcü göçmenlerin İran kültür sahnesine adaptasyonu ele alınacaktır.

Kimlik ve Aidiyet Perspektifinden Safevî Sonrası İran'ında Gürcü Göçmenlerin Kültürel Entegrasyonu

Safevî döneminde Gürcistan'dan İran'a yönelen zorunlu göç hareketleri, yalnızca askerî fetihlerin bir sonucu değil, aynı zamanda İran'ın toplumsal ve kültürel dokusunu yeniden şekillendirmeye yönelik planlı bir stratejinin parçasıydı. Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda gerçekleştirilen seferlerle çok sayıda Gürcü esir alınarak İran'a getirilmiş ve saray sistemi içinde gulâm statüsüyle görevlendirilmişlerdir. Bu süreç, yalnızca fiziksel bir nüfus hareketi

⁵⁷ Said Mulyani, *Caygah- ı Gorciha dar Tarih ve Tamadün- i İran* (İsfahan: Yıkta., 1379), s. 314-315.

⁵⁸ Devletâbâdî, *Serâyendegân-ı Şi'r-i Fârsî der Kafkâz*, s. 351-352.

⁵⁹ Enuşe, *Daneshnameh-ye Adab-e Farsi* (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan Özerk Cumhuriyeti), c. 5, s. 244.

olarak kalmamış; Gürcü bireylerin İran kültürüne derinlemesine entegre olduğu uzun vadeli bir toplumsal ve kültürel etkileşim dönemine dönüşmüştür. Başlangıçta askerî ve idarî hizmetlerle tanımlanan Gürcü göçmenler, zamanla sanatsal, edebî ve zanaatkârlık alanlarında da aktif roller üstlenerek İran kültürel hayatının ayrılmaz parçası hâline gelmişlerdir. Saray çevresinde edindikleri konum, onların estetik zevklerini ve kültürel alışkanlıklarını İran sanat ve edebiyatına taşımalarına imkân sağlamış; böylece İran ve Gürcü kültürel unsurlarının sentezlendiği özgün bir sanat ortamı oluşmuştur.

İran’a çocuk yaşta getirilen ya da İran’da doğan Gürcü kökenli sanatçılar, kısa sürede Farsçayı edebî dil olarak benimsediler ve klasik İran şiiri geleneği içerisinde eserler üretmeye başladılar. Bu dilsel ve kültürel adaptasyon, onların İranlı entelektüel çevrelerle derin ilişkiler kurmasını kolaylaştırdı. Yusuf Gürcî, Ahter Gürcî ve Tâlib Gürcî gibi isimler, şiirlerinde yalnızca klasik estetik unsurları değil, aynı zamanda tarihsel, siyasî ve kültürel temaları da işleyerek sarayla olan bağlarını pekiştirdiler. Özellikle methiye türündeki eserler, bu sanatçıların dönemin hükümdarları ve bürokratları nezdinde saygınlık kazanmalarını sağlamış; hatta bazı durumlarda bu tür eserler, sürgün veya hapis gibi ağır yaptırımların affıyla sonuçlanacak derecede etkili olmuştur. Nitekim Ahter Gürcî’nin sürgün edildikten sonra kaleme aldığı övgü dolu şiiri sayesinde affedilerek saraya yeniden kabul edilmesi, edebiyatın siyasî iletişimde nasıl işlevsel bir araç haline geldiğini açık ortaya koymaktadır.

Edebiyat, bu süreçte yalnızca estetik bir uğraş değil, aynı zamanda bir toplumsal yükselme aracı işlevi de görmüştür. Saray eğitimi sayesinde şiir, hat sanatı ve zanaat gibi alanlarda yetkinleşen Gürcü kökenli bireyler, yalnızca kültürel sahada değil, yönetim kademelerinde de nüfuz sahibi mevkiler elde etmişlerdir. Yusuf Gürcî’nin, dönemin önemli devlet adamlarından Mahmûd Mirza tarafından eğitilmesi, devletin bu bireyleri kültürel bir sermaye olarak konumlandığını ve farklı etnik kökenlerden oluşan bir elit sınıfın inşasını bilinçli bir şekilde teşvik ettiğini göstermektedir. Minyatür sanatı alanında da benzer bir süreç gözlemlenmektedir. Şah Tahmasb’ın, Mirza Zeynûlabidin gözetiminde resim ve minyatür sanatında eğitim alması ve bu alanlara doğrudan ilgi göstermesi, saray çevresinde Gürcü kökenli genç yeteneklerin yetişmesine zemin hazırlamış; Siyavuş Bey gibi sanatçıların doğrudan

saray ortamına kazandırılmasına imkân tanımıştır.⁶⁰ Siyavuş, kendisini “gulâm-i shâh-i vilâyet”⁶¹, velâyetin şahının kulu” olarak tanımladığı imzalarıyla yalnızca sanatsal kimliğini değil, aynı zamanda Safevî sarayına olan aidiyetini de açık biçimde vurgulamıştır.

Gürcü kökenli şahsiyetlerin İran toplumuna katılımı, yalnızca bireysel başarılarla sınırlı kalmayıp, ailevi bağlar ve kuşaklar arası kültürel süreklilik aracılığıyla da güçlendirilmiştir. Ahter Gürcî ve kardeşi Neşâtî Gürcî'nin edebî üretimleri, bu kültürel devamlılığın edebiyat sahasındaki mühim tezahürleri arasında yer alırken; minyatür sanatında Siyavuş Bey ve kardeşi Feruh Bey'in faaliyetleri, sanat alanındaki istikrarlı katkının belirgin örneklerini teşkil etmiştir. Özellikle Siyavuş Bey'in, Şah I. Abbas dönemi saray çevresinde kazandığı itibarı müteakiben, Allahverdi Han'ın himayesinde Şiraz'a yerleşerek siyah kalem tekniğiyle sanat üretimini sürdürmesi, Gürcü sanatçıların Safevî kültürel coğrafyasındaki etkinliğini pekiştiren bir gelişme olmuştur. Hat sanatında ise Keyhüsrev Gürcî ve Behzad Bey, özellikle nesta'lik hattındaki ustalıklarıyla öne çıkmış; eserleri yalnızca estetik bir değer taşımakla kalmayıp, aynı zamanda kurumsal ve kültürel mirasın korunmasına da önemli katkılar sunmuştur.

Allahverdi Han gibi Gürcü kökenli devlet adamları, yalnızca askerî sahada değil, aynı zamanda imar faaliyetleri yoluyla da İran şehir dokusuna kalıcı katkılar sunmuşlardır. İsfahan'da Zayende Rud üzerinde inşa ettirdiği Si-o-se Pol (Allahverdi Han Köprüsü) ve Lar'da kurduğu büyük kapalı çarşı, onun hem sosyal hem ekonomik yapıya müdahalesinin somut göstergeleridir. Şiraz'da kurduğu Medrese-i Han⁶² ise, dört tarafındaki bahçeleri ve yüz hücreleriyle, dönemin ilmî ve kültürel hayatına önemli bir merkez işlevi görmüştür.⁶³ Bu

⁶⁰ Münşî-i Kummi, *Gülistân-ı Hüner*, 40-41.

⁶¹ Babaie vd., *Slaves of the Shah, New Elites of Safavid Iran*, 118.

⁶² Molla Sadrâ (Sadr al-Muta'allihîn), Safevî döneminde Şiraz'da inşa edilen Medrese-i Han'da ders vermiş ve burada birçok öğrenci yetiştirmiştir. Felsefî görüşleri nedeniyle bir dönem merkezî çevrelerden uzaklaşan Sadrâ, Şiraz'a çekilerek bu medreseyi hem düşünsel inziva hem de sistemli öğretim için bir merkez hâline getirmiştir. Onun “Hikmet-i Muteâliye” olarak adlandırılan özgün felsefî sisteminin olgunlaşmasında Medrese-i Han'ın ilmî ortamı büyük rol oynamıştır. Ali Sâmî, *Şîrâz Diyar-ı Sâdî ve Hâfız* (Şiraz: Çapkhâne-i Müsevi, 1337), 200.

⁶³ Babaie vd., *Slaves of the Shah, New Elites of Safavid Iran*, p. 92-93.

örnekler, Gürcü kökenli şahsiyetlerin kültürel, ekonomik ve mimarî alanlarda da yönlendirici roller üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Safevî I. Şah Safî döneminde Hüsrev Mirza’nın “Rüstem Han” ünvanıyla taltif edilmesi, Gürcü asıllı bireylerin devlet hiyerarşisinde üst düzey görevlere erişebildiklerini göstermektedir. Rüstem Han, saray muhafızları komutanlığı (Kullar Ağası) ve İsfahan dârugâhlığı gibi yüksek makamları üstlenmiştir. Ayrıca İsfahan’da inşa ettirdiği saray ve diğer yapılar, onun hem idarî becerisini hem de estetik anlayışını sergileyen önemli örneklerdir.

Bu şahsiyetlerin etkisi, yalnızca sanatsal alanla sınırlı kalmamış; aynı zamanda idarî ve askerî sahalarda da güçlü bir varlık göstermişlerdir. II. Şah Abbas döneminde Merv valiliğine atanan Zeynel Bey ve Safevî Şahı II. Süleyman döneminde Horasan valiliğini üstlenen Keyhüsrev Gürcî, yalnızca yönetsel başarılarıyla değil, askerî başarılarıyla da öne çıkmışlardır. Ekonomik alanda ise Gürcü kökenli Hristiyan topluluklar, gümüş işçiliği, halıcılık, ticaret, bahçivanlık, semercilik ve ipekçilik gibi birçok alandaki ustalıklarıyla Safevî sarayının özel korumasına alınmışlardır. Bu ekonomik etkinlik, Gürcü toplumunun Safevî İran’ındaki yapısal dönüşüm süreçlerinde işlevsel bir rol üstlenmesini sağlamıştır.

Yukarıda bahsi geçen örnekler, Gürcü kökenli şahsiyetlerin İran’daki rollerinin yalnızca tek bir alanda yoğunlaşmadığını; aksine sanat, siyaset, idare ve ekonomi gibi pek çok alanda çok katmanlı bir entegrasyon süreci yaşandığını göstermektedir. Sanat yoluyla kültürel bir kimlik inşa edilirken, idarî ve askerî pozisyonlar aracılığıyla siyasal yapıya da entegre olunmuş; böylece zorunlu göç, zamanla karşılıklı kültürel etkileşim ve yapısal dönüşmüştür.

Sanat tarihinde Gürcü kökenli figürlerin katkıları, yalnızca geleneksel sanat formlarıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda Avrupalı etkilerin İran sanatına taşınmasında da belirleyici olmuştur. Şah Sultan Hüseyin devrinde sarayda görev yapan Ali Kuli Bey, Avrupa perspektif ve tekniklerini İran resmine sistemli biçimde uygulayan öncü sanatçılardan biri olarak dikkat çekmektedir. Onun eserlerinde belirginleşen batılı üslup, İran sanatının klasik kalıplarını aşan ve dönemin yenilikçi anlayışını yansıtan bir biçim sergilemektedir.⁶⁴

⁶⁴ Cengnâme-i Kaşım ve Cürûn-nâme, Safevî-Portekiz savaşlarını konu alan, 17. yüzyılda kaleme alınmış iki manzum eserdir. Her iki metin de Safevî komutanı, Gürcü asıllı

Askerî başarılar, yalnızca maddî zaferler olarak kalmamış; aynı zamanda kültürel yansımalar bulmuştur. İmam Kuli Han'ın, Portekizlilerin Hürmüz ve Keşm adalarından çıkarılmasındaki rolü, dönemin edebî belleğinde destansı bir anlatıya dönüşmüş ve “Cürûn-nâme” ve “Cengnâme-i Kaşm”⁶⁵ başlıklı iki ayrı manzume ile ebedileştirilmiştir. Bu zaferler, yalnızca siyasî bir hâkimiyetin ifadesi değil; aynı zamanda İran'ın millî gururunda derin kültürel izler bırakan olaylar olarak da dikkat çekmektedir.

Ele alınan sanatçılar, etnik kökenlerini gizlemektense, mahlaslarında “Gürcî” veya “Gürcistânî” gibi aidiyet ifadeleri kullanarak kimliklerini edebî kişiliklerinin ayrılmaz parçası hâline getirmişlerdir. Bu yaklaşım, entegrasyon sürecinin asimilasyona değil; kimliğin korunarak kültürel katılıma dayandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca Mirza Abdullah Gürcî gibi isimler, yemek kültürü gibi halk yaşamına ait temaları şiirlerine taşıyarak yalnızca seçkin sınıfa değil, halk kültürüne de katkıda bulunmuş; bu sayede İran edebiyatında hem seçkin hem halk kesimlerini kapsayan çok yönlü bir etkileşim alanı oluşturmuşlardır.

Sonuç

Safevîler ile başlayan ve Kaçarlar döneminde de devam eden Gürcü göçmen hareketleri, İran toplumunun sadece demografik ve siyasal yapısını değil, kültürel ve sanatsal sahalarını da derinden etkilemiştir. Saray çevresinde eğitilen ve devlet yapısına entegre edilen Gürcü kökenli şair ve zanaatkârlar, İran'ın sanat, edebiyat ve estetik anlayışının dönüşümünde aktif bir rol oynamışlardır. Tezkireler, biyografik derlemeler ve sanat tarihi kaynakları; bu bireylerin Farsça edebiyatın gelişimine, minyatür sanatının saray estetiğiyle buluşmasına ve hat

İmamkulî Han'ın Portekizlilere karşı 1622 yılında kazandığı Kaşm ve Hürmüz zaferlerini konu edinmektedir. Cengnâme-i Kaşm'ın yazarı bilinmemekle birlikte, eserin tek nüshası Vatikan Kütüphanesi'nde yer almakta ve ilk kez 1890 yılında Luigi Bonelli tarafından yayımlanmıştır. Cürûn-nâme ise şair Kadri Şirâzî'ye ait olup, British Museum Kütüphanesi'ndeki tek nüshaya dayanmaktadır. Her iki eser de 2005 yılında Muhammed Bâkır Vesûkî ve Abdurresûl Hayrendiş tarafından karşılaştırmalı olarak neşredilmiştir. Sanatsal yönleri sınırlı olmakla birlikte bu metinler, Safevî dönemindeki deniz seferleri, propaganda dili ve zafer anlatıları açısından önemli tarihî kaynaklar arasında yer almaktadır. Muhammed Bâkır Vesûkî- Abdurresûl Hayrendiş, *Cengnâme-i Keşm ve Cürûnnâme*. (Tahran: Merkez-i Pezhuhiş-i Mîrâs-i Mektûb, 1384).

⁶⁵ Safa, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 579-581; Babaie vd., *Slaves of the Shah, New Elites of Safavid Iran*, p. 120.

sanatının zarafet anlayışına olan katkılarını belgelemektedir. Gürcü kökenli aktörlerin, kimlik dönüşümleri ve kültürel adaptasyon süreçleri, İran'ın hanedanlık politikalarıyla iç içe geçmiş bir kültürel çoğullaşma örneği sunmaktadır. Bu çalışma, İran kültürel mirasının şekillenmesinde Kafkasya kökenli toplulukların oynadığı yapıcı rolü vurgulamakta ve bu etkileşimlerin daha geniş tarihsel bağlamlar içinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Babaie, Sussan vd. *Slaves of the Shah, New Elites of Safavid Iran*. London, Newyork, İ.B.Tauris., 2004.

Behupâli (Selim), Ali Hasan Han. *Subh-i Gülşen (Tezkire-i Subh-i Gülşen)*. Kalküta: Matba'ı Şâhcehânî, 1295h.k.

Devletâbâdî, Aziz. *Serâyendegân-ı Şi'r-i Fârsî der Kafkâz*. Tahran: Tahran Üniversitesi, 1. Basım, 1370.

Enuşe, Hasan. *Daneshnameh-ye Adab-e Farsi (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Dağistan Özerk Cumhuriyeti)*. 5 Cilt. Tahran: Vezart-ı Farhang ve Irşad- ı İslami, 1382.

Faraji, Soheila. "Safevî Askerî-Siyasî Sisteminde Gürcüler: İmam Kulî Han Özelinde Bazı Tespitler" 6/1 (2024), 176-193.

Ferrahû'z-Zamânî Kazvînî, Molla Abdünnebî. *Tezkire-yı Meyhâne*. ed. Ahmed Gulçin Ma'ânî. Tahran: Şirket-i Neşrî Hâc Muhammed Hüseyin İkbâl ve Şerikâ, 1340.

Gürcü-yı Kükebî, Emîr Han. *Risâle-i Emîr Han*. 2211, İran Meclis Kütüphanesi.

Hayyâmpûr (Tâhbâzzâde), Abdürasûl. *Ferheng-i Sühanverân*. Tahran: Talâye, 1. Basım, 1368.

Hidâyet, Mahmûd. *Gulzâr-i Câvidân*. 3 Cilt. Tahran: yok (anon), 1355.

İsfahani, Mirza Habib (Habib Efendi). *Tazkere-i Hat ve Hattâtân (Hat ve Hattâtân)*. çev. Rahim Çavuş Akbari. Tahran: Kitâbhâne-i Müstevfî, 1. Basım, 1369.

İzgi, Cevat. "Hubeyş et-Tiflîsî". XVIII./268-670. İstanbul: DİA, 1998.

Kaçar, Mirzâ Mahmûd. *Sefîne-yi Mahmûd*. ed. Abdürasûl Hayyâmpûr. Tebriz: İntişârât-ı Muassese-yi Târîkh ve Ferheng, 1346.

Kaçar, Mirzâ Mahmûd. *Sefîne-yi Mahmûd*. ed. Abdürasûl Hayyâmpûr. Tebriz: İntişârât-ı Muassese-yi Târîkh ve Ferheng, 1346.

Mirza Refî'a - Daniş Pejuh, Mohammad Taki. *Düstûr'ül Mülûk*. Tahran: Macale-yı Danişkede-yı Edebiyat., 1347.

Mirza Samî'a. *Tezkiret'ül-mülûk*. ed. Muhammed Dabîr-Siâkî. Tahran: Muhammed Dabîr-Siâkî, 1332.

Mulyani, Said. *Caygah- ı Gorciha dar Tarih ve Tamadün- i İran*. Isfahan: Yıkta., 1379.

Münşî-i Kummî, Kâdî Ahmed. *Gülistân-ı Hüner*. ed. Ahmed Sohilî Hansarî. Tahran: Zer, 1352.

Nasrâbâdî, Muhammed Tâhir. *Tezkire-i Naşr'âbâdî (Tezkiretü's-Şu'arâ)*. ed. Muhsin Nâcî Nasrâbâdî. Tahran: Âsâtîr, 1378.

Nevâb Şîrâzî, Ali Ekber. *Tezkire-i Delgüşâ*. ed. Mansur Rastegâr Fesâî. Şiraz: Nevid, 1371.

Rohrborn, Klaus-Michael. *Nizam- ı İyalat dar Dore Safavi*. çev. Keykavus Cihandari. Tahran: İlmi ve Farhangî, 1383.

Safa, Zebihullah. *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*. 8 Cilt. Tahran: Firdevs, 1332.

Sâmi, Ali. *Şîrâz Diyar-ı Sâdî ve Hâfız*. Şiraz: Çapkhâne-i Mûsevî, 1337.

Sâmi, Şemseddin. *Kāmûsü'l-a'lâm*. 6 Cilt. İstanbul: Mehran, 1314.

Sâmi, Şemseddin. *Kāmûsü'l-a'lâm*. 6 Cilt. Isfahan: Mehran, 1316.

Şamlu, Vali Kuli bin Davud Kuli. *Kıyas-ül Hâkânî*. ed. Seyid Hasan Sadat Nasîri. Tahran: Vezart-ı Farhang ve Irşad- ı İslamî, 1371.

Şîrvânî, Câmâl Halîl. *Nüzhetü'l-Mecâlis*. ed. Muhammed Emîn Rıahî. Tahran: İlmi, 2. Basım, 1375.

Tanırdı, Zeren. "Rızâ-yi Abbâsî". (XXXV.). İstanbul: DİA, 2008.

Vahîd Kazvînî, Mohammad Tâhir- Dehgûlan, İbrahim. *Târîh-i Cihân'ârâ-yı 'Abbâsî (Abbas nâme)*. Erak: Kştâbfuruşî- ı Davudî (Ferdosî-yi Sabık), 1329.

Vesûkî, Muhammed Bâkır- Hayrendiş, Abdurresûl. *Cengnâme-i Keşm ve Cürûnnâme*. Tahran: Merkez-i Pezhuhiş-i Mîrâs-i Mektûb, 1384.